

BURGUEÑO, Jesús i GRAS, M. Mercè (2014)

Atles de la Catalunya senyorial: els ens locals en el canvi de règim (1800-1860)
 Barcelona: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya i Rafael Dalmau (ed.),
 238 p. + CD
 ISBN 978-8439391838 i 978-8423207947

A finals del 2014 va aparèixer l'*Atles de la Catalunya senyorial*, el llibre de Jesús Burgueño i Maria Mercè Gras que es ressenya, editat conjuntament per l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya i l'editorial Rafael Dalmau, i inclòs en la col·lecció Cartoteca de la mateixa editorial. El seu format és de 28,5 × 21,5 cm, en tapes de cartró plastificades i 238 pàgines de contingut. Cal destacar que l'obra està profusament il·lustrada amb 46 reproduccions cartogràfiques a diferents grandàries, més 37 mapes elaborats expressament, 22 quadres complementaris de la cartografia i uns interessants annexos amb molta informació sobre els ens locals, continguts en un CD que acompanya l'obra.

Sobre els autors, Jesús Burgueño és prou conegut pels seus treballs sobre cartografia i geografia històrica, i per la seva contribució a l'explicació de les diferents organitzacions administratives de Catalunya i provincial de l'Estat. El professor Burgueño és avui un dels geògrafs més integrals que té el país, un espai que coneix molt bé i que ha estudiat a fons, sabent barrejar adequadament la pols dels arxius amb la pols del terròs, una habilitat que hauria de ser una de les característiques de l'ofici de tot geògraf. La seva tesi de llicenciatura va ser de geografia física i la de doctorat, dirigida i impulsada inicialment pel professor Lluís Casassas, li va permetre encetar un camí de llarg recorregut, i del qual aquest *Atles* és una mostra. De les seves obres anteriors cal mencionar *De la vegueria a la província* (1995), *Història del mapa municipal de Catalunya* (2002), la important *Història de la divisió comarcal* (2003), *La invenció de les províncies* (2011), i el que ara es presenta. Ha estat també coautor de

l'*Atles de les viles, ciutats i territoris de Lleida* (2001) i un dels experts que va elaborar l'*Informe sobre el model d'organització territorial de Catalunya* (2000), dins l'anomenada Comissió Roca.

Independentment de la quantitat d'articles publicats per Jesús Burgueño sobre els temes anteriors i d'altres, cal remarcar que és un bon cartògraf, i els nous mapes elaborats expressament per a l'edició han estat elaborats per ell i no donats a fer, cosa que té a veure amb la seva dedicació a impartir matèries de cartografia a la Universitat de Lleida. De l'autor cal esmentar també que, seguint l'esperit que el professor Casassas inculcava als seus deixebles, ha dedicat i dedica moltes hores a servir el país i la societat des del seu ofici, com ho palesa la llarga i desinteressada col·laboració dispensada a la Societat Catalana de Geografia, de la qual ara és vicepresident i responsable de la revista i de les darreres publicacions, en algunes de les quals ha fet importants introduccions.

La Maria Mercè Gras és llicenciada en Història Moderna, és arxivera i és autora de diferents articles sobre jurisdiccions senyorials que apareixen a la bibliografia de l'*Atles de la Catalunya senyorial*; és també coautora de l'atles de les poblacions de Lleida esmentat anteriorment, i porta una bona colla d'anys col·laborant amb Jesús Burgueño, tant en tasques històrico-geogràfiques, com en els afers de la vida privada i quotidiana, com ho demostra el fet que el llibre estigui dedicat a un dels seus fills.

L'*Atles* s'inicia amb una presentació de Jordi Souto com a director general d'Administració Local de la Generalitat de Catalunya i de Jaume Miranda, director de l'Institut Cartogràfic i Geo-

lògic de Catalunya, a les quals segueix una breu introducció de Jesús Burgueño. En aquesta, fixa l'atenció sobre la ignorància general existent sobre l'origen dels municipis catalans, i desmenteix la creença general que sosté que es van configurar a l'edat mitjana, cosa que només és veritat en una minoria de casos. Afirma, i el llibre ho demostra, que hi ha hagut una important dinàmica de canvis en els àmbits de poder local que s'han succeït en el temps i en paral·lel a altres canvis i esdeveniments. Remarca també, que el mapa local català ha estat el que ha tingut l'evolució històrica més complexa dels territoris de la península Ibèrica, no només atenent al nombre de municipis, sinó també al grau de fragmentació i dispersió dels titulars dels antics senyorius.

El treball és un assaig de geografia històrica, amb connexions evidents amb la geografia política, la història de la cartografia i l'ordenació del territori, i completa el treball iniciat amb la tesi doctoral. Una primera versió d'aquest estudi va guanyar el premi Lluís Solé i Sabarís de Geografia, de l'Institut d'Estudis Catalans, de l'any 2009, i ara degudament ampliat i enriquit amb moltes il·lustracions, és el que ha format l'*Atles*.

L'obra està estructurada en cinc capítols. Els tres primers constitueixen la part fonamental del treball i es refereixen a les jurisdiccions de la Catalunya de l'Antic Règim, al primer mapa municipal constitucional del segle XIX, i a la definitiva configuració del mapa municipal constitucional a partir de la Llei d'Ajuntaments del 1845 fins arribar al 1860. Acompanyen cada capítol nombrosos mapes originals i inèdits, precedits o seguits de les explicacions corresponents que permeten comprendre la dinàmica dels canvis territorials experimentats pels ens locals. El quart capítol tracta de l'evolució del mapa eclesiàstic català dels segles XVIII i XIX, un capítol que junt amb el primer sobre les jurisdiccions de l'Antic Règim,

són possiblement els que han rebut una col·laboració més intensa de la Maria Mercè Gras, ja que formen part de la seva especialització acadèmica. El darrer capítol tracta sobre l'organització territorial dels serveis públics, amb l'exemple dels serveis de correus i de l'organització notarial.

Tot el llibre està ple d'il·lustracions de mapes antics de termes jurisdiccionals i municipals, generats per tenir ben delimitat un terme, o bé per mostrar discrepàncies en els límits amb els termes veïns. En total n'hi ha 46, reproduïts a diferents mides. Aquestes il·lustracions, algunes d'elles magnífiques i molt ben reproduïdes, com el plànol de Solsona de mitjans del segle XVIII, el dels dominis del monestir de Poblet del 1798, o el del terme de Sant Genís de Vilassar que figura a la portada, entre d'altres, estan llargament comentades en uns apartats especials que podrien constituir perfectament un altre llibre d'anàlisi de casos concrets o de cartografia històrica municipal, però que serveixen perfectament de finestres explicatives de problemes concrets relacionats amb el contingut del capítol. Cal afegir que alguns d'aquests antics mapes, desconeguts pel públic i per l'Administració, han estat utilitzats per Jesús Burgueño com a membre de la Comissió de Delimitació Territorial de Catalunya, en representació del Col·legi de Geògrafs, per resoldre litigis de límits de terme entre municipis.

De la cartografia pròpia elaborada especialment per a aquest atlas, es remarquen els laboriosos mapes de les jurisdiccions senyorials, per tot Catalunya i per corregiments, tasca sobre la qual fins ara ningú havia reeixit, i el mapa del poblament de l'any 1831 basat en les dades de *Cataluña en la mano* de Joan Baptista Galobardes on es mostra el pes demogràfic de la Catalunya Central i dels eixos fluvials que allora ho eren de comunicació.

L'aportació bàsica de l'*Atles* és la de mostrar els diferents processos que han

portat a l'agregació de nuclis de població per formar noves unitats administratives i, al mateix temps, el procés de segregació i divisió d'unitats existents per formar nous ens locals. Actualment, hi ha opinions que consideren excessiu el nombre de 947 municipis en què està dividit el país, ja que bona part d'aquests municipis no arriben als 500 habitants, però l'any 1800 n'hi havia uns 2.025, i en totes les etapes polítiques hi ha hagut unions municipals i segregacions, partidaris de reduir el nombre de demarcacions i partidaris de mantenir-lo, tal com demostren els autors. Ja als inicis de la Nova Planta, el 1715, l'intendent José Patiño era partidari d'abolir les jurisdiccions senyorials que havien estat causa que eclesiàstics i cavallers moguessin a la rebel·lió contra Felip V, o l'opinió contrària del jurista Francesc Ametller, que opinava que eliminar les jurisdiccions seglars i eclesiàstiques i deixar la justícia en mans dels corregidors portaria problemes i que es toparia amb els privilegis eclesiàstics, opinió que va prevaler.

Segons Burgueño i Gras, el procés de formació de nous ens locals és constant al llarg de la història, i consideren que: «Les alteracions de límits són una forma d'adaptació al creixement de la població, una manera d'obtenir avantatges fiscals o d'altres tipus i un mecanisme d'autogovern» (76). També a vegades la formació de noves entitats administratives és deguda a reorganitzacions internes del mateixos senyoriis, uns canvis que —a judici dels autors— van tenir conseqüències decisives en el moment de definició del mapa municipal constitucional, ja que es considera que l'existència d'una autoritat de govern local era una condició imprescindible o suficient per constituir un ajuntament. El mapa municipal registra una tendència segregacionista des de la Nova Planta, i aquest moviment s'accelera a la recta final del segle XVIII.

Els autors exposen que en els debats de les Corts de Cadis surt el tema de quina

hauria de ser l'entitat poblacional per tenir ajuntament propi, i aporten les opinions d'un diputat gal·lec que expressava el problema que era impossible tenir escoles, reparar els camins i els ponts, mantenir les presons, els comunals, etcètera, si no hi havia pressupost, i que: «Será pues conveniente, no lo dudo, que haya ayuntamientos; pero solo en el caso que se reduzcan el número de partidos de cada provincia, o a lo más, señalando 1.000 vecinos a cada uno.» (113). Un altre decret del 1812 especificava que qualsevol poble que no tingués ajuntament, que tingués menys de mil ànimes i que considerés que per les seves peculiaritats en agricultura, indústria o població n'havia de tenir, ho hauria de fer present a la Diputació perquè n'informés al govern i aquest decidís. Però al mateix temps, el general Lluís Lacy, cap polític de Catalunya, interpretava que calia conservar tots els ajuntaments existents en aquell moment, fins i tot si la seva població no arribava als 200 veïns, o ni tan sols als 50... Unes opinions, d'entrada, ben diferents.

I encara, la Comissió de Legislació de les Corts, el 1814, especificava que a Catalunya hi havia moltes poblacions amb pocs habitants i que «Sería una novedad igualmente perjudicial [...] obligarles a que cesasen en la práctica constantemente observada hasta aquí, y a que se remitiesen a otros pueblos, frecuentemente muy distantes para la formación de los nuevos ayuntamientos» (120); tema que continua en altres períodes de la història, en què uns personatges unien i incorporaven poblacions i altres preferien que les coses continuessin com estaven. Partidaris de reduir ens i partidaris de conservar-ne el nombre que tindrà continuïtat fins als nostres dies.

Igualment, a les primeres etapes liberals s'agreguen termes municipals (Poblet a Vimbodí, Clarà a Torredembarra), però hi ha més peticions de segregació que d'agregació, i així, la gran majoria de pobles que van aconseguir la independèn-

cia municipal durant la primera meitat del segle XIX van assolir-la per primer cop durant el Trienni Liberal (Cellera de Ter, Gràcia, Regencós, Bellmunt, Móra la Nova...).

Amb la regència de Maria Cristina, es plantejaren altre cop els mateixos temes, i es va decidir que podien formar ajuntament totes les poblacions que en tinguessin, encara que no arribessin als 100 veïns (500 habitants), tot i que es donava la possibilitat d'agregar-se a un altre ajuntament. No obstant això, els autors compten que entre 1831 i 1842 es van produir més d'una vintena de segregacions, amb la qual cosa cap al 1842 hi havia uns 1.752 ajuntaments; i remarquen que la simplificació i la racionalització del mapa municipal va ser més el resultat de l'abolició del règim senyorial que no pas fruit d'una clara política de fusions.

La configuració definitiva del mapa municipal constitucional es faria a partir de la Llei d'Ajuntaments del 1845, que va comportar la reforma general del mapa local de Catalunya i va establir les bases de l'actual planta municipal. La Llei especificava que «se conservaran todos los ayuntamientos que hoy existen en poblaciones de más de 30 vecinos [150 habitants], arreglando su organización a las disposiciones de esta ley. Los de menor vecindario se agregarán a otros o formarán, reuniéndose entre sí, nuevos ayuntamientos» (147); i es podien formar nous ajuntaments si s'arribava a 100 veïns encara que per llei s'admetien excepcions. El govern podia fusionar ajuntaments o fer segregacions, però la unificació s'havia de fer a instàncies dels interessats i la segregació a sol·licitud del poble que ho intentés, amb audiència a la resta. Els autors assenyalen que la llei palesa un decantament contrari al minifundisme municipal, encara que liberals progressistes com Pasqual Madoz posaven en evidència el confusionisme i els problemes que l'aplicació de la Llei comportava a Catalunya.

També hi havia altres intencions per estalviar el minifundisme municipal, com la manca de recursos i d'equipaments, manca de secretari, i manca d'intel·ligència dels regidors «para comprender el idioma castellano», com especificava el governador civil de Lleida per justificar l'agregació d'ajuntaments.

Burgueño i Gras manifesten desconèixer la soterrada història dels entrellats i d'aquesta reforma municipal, però citen les paraules d'un diputat a Corts que va afirmar que: «Yo sé de pueblo donde se traficó la elección para tragarse al pueblo inmediato, y sé de otro donde se fijó la cantidad para que continuara la municipalidad y no se agregara a otro pueblo» (150).

Arran d'aquesta llei, Catalunya es va quedar amb 1.078 ajuntaments, 674 menys (un 38,5%), amb fortes desigualtats entre les províncies i un peculiar accent antiurbà perquè molt poques agregacions van permetre eixamplar els límits de viles i ciutats. No obstant això, entre 1843 i 1860, hi hagueren encara 19 agregacions i no totes de més de 500 habitants.

Segurament pensant en present, els autors han escrit que: «Sovint, quan es planteja una reforma del mapa municipal es detecta tant l'oposició de la petita localitat a la seva incorporació a una localitat més gran, com un escàs entusiasme de les ciutats en relació amb l'agregació de pobles petits per por de l'increment de les despeses» (152).

Al final del tercer capítol, que junt amb els dos anteriors constitueixen la part essencial de l'obra, els autors especifiquen que en cap moment el mapa municipal ha deixat d'experimentar modificacions puntuals, i que el segle XX no implica grans canvis fins a l'etapa final del franquisme, en què el nombre d'ajuntaments es reduí a 933.

L'altre tema a remarcar de la primera part és la informació que dona dels ens locals intermedis o supramunicipals, que

comportava l'existència a principis del segle XVIII de l'agrupació de localitats en una sola batllia, encara que només fos a efectes fiscals, però abans de la Nova Planta existien vegueries estretes, petites sotsvegueries, el terme general de Tortosa, els terçons de l'Aran, senyorius de la noblesa (comtats, marquesats, baronies...), senyorius eclesiàstics i senyorius d'ordes, demarcacions internes dels grans senyorius, batllies del rei i baronies de senyoriu compostes per diverses parròquies i localitats, universitats foranes (territoris immediats vinculats a una població de certa importància, Comuna de Tarragona, demarcacions per l'organització fiscal com la Cerdanya i el Baridà). En el segon capítol és també interessant el paper exercit per les diputacions en el mapa municipal.

Es tracta també, breument, la repercussió de la divisió provincial i judicial en el mapa municipal i s'esmenta la instrucció del ministre Calomarde del 1829, per formar districtes municipals o municipis grans amb un mínim de 5.000 habitants, però podent arribar als 15.000 i reunir diferents poblacions, clar precedent dels partits judicials aprovats el 1834. Partits que, quan es van fer les delimitacions provincials, a les quals se supeditaven les judicials, comportaren el trencament de termes municipals i la formació de nous ens locals (Sant Sadurní d'Osormort a Barcelona, Espinelves a Girona, Riu a Lleida, Urús a Girona...), o bé l'alteració dels límits municipals, amb alguna anomalia que detallen i que va durar ben bé un segle.

En el capítol dedicat a l'organització i al mapa eclesiàstic es tornen a trobar ens intermedis perquè, com especifiquen els autors: «L'Església ha creat territoris durant segles, per davant o paral·lelament a les estructures de poder polític, i en no poques ocasions ho ha fet amb més encert i eficàcia que aquestes» (163); segurament pel coneixement directe del territori i de les ànimes, encara que els

problemes de delimitacions també hi han existit, sense que els poders celestials hi poguessin fer res. En aquest capítol és molt interessant veure sobre els mapes l'agrupació de les parròquies en deganats, oficialitats, ardiaconats, arxiprestats, etc., unes agrupacions que sens dubte tenien relació amb la multiplicitat de contactes entre les poblacions.

En el darrer capítol, dedicat als serveis de correus i als districtes notariais, es tornen a trobar uns centres nodals que marquen l'existència d'unes àrees d'influència, i es destaquen les àrees polaritzades de Balaguer, Figueres, Girona, Lleida, Manresa, Puigcerdà, la Seu d'Urgell, Solsona, Tortosa, Tremp-Talarn, Vic i Vilafranca del Penedès, entre d'altres. Unes divisions que ens portarien, de ben segur, a l'existència d'unes àrees de mercat i conjuntament amb les capitalitats dels partits judicials a la formació de les comarques.

El CD que acompanya l'*Atlas* conté també una inestimable informació, ja que a més de les fonts cartogràfiques i documentals emprades hi ha quadres estadístics de població dels senyorius per comarques, de les diòcesis, l'evolució del nombre de municipis i parròquies per comarca, els ens locals intermedis d'abans dels Decrets de Nova Planta, entre altres temes. El darrer annex és un quadre comarcal de síntesi on consten els ens locals, la seva jurisdicció, l'existència de batllia, unions i segregacions, parròquia, arxiprestat, vegueria, corregiment, etcètera, que té un enorme interès per estudiar l'organització territorial de Catalunya, per a la geografia històrica i per a la història local.

Jesús Burgueño considera a la introducció del llibre que en el seu extens treball hi poden haver algunes modificacions de detall referents als àmbits dels antics senyorius, però que els elements fonamentals hi són exposats, i creiem que és així i que l'obra és una magnífica recopilació i explicació de com el poder

ha anat trossejant el territori en funció de diferents realitats i circumstàncies fins arribar al 1860. És en aquesta data en què més o menys acaba aquesta obra, però troba continuïtat en altres treballs del professor Burgueño ja publicats anteriorment i que són també de consulta obligada.

Francesc Nadal, que ha fet una ressenya del llibre a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* (78, 2014), afirma que aquesta obra constitueix una aportació de primer ordre a la història de l'organització territorial a Catalunya, una aportació fonamental, unes afirma-

cions que compartim plenament i que mereixerien un reconeixement especial a la tasca portada a terme en aquest camp pel professor Jesús Burgueño i en la qual ha col·laborat decididament la seva companya Maria Mercè Gras.

Josep Oliveras Samitier
 Universitat Rovira i Virgili
 Departament de Geografia
 josep.oliveras@urv.cat

<http://dx.doi.org/10.5565/rev/dag.346>

